МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.5 **DOI: 10.37332/2309-1533.2024.4.1**
JEL Classification: O13, Q17

Зварич Р.Є.,
д-р екон. наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Павлишин І.В.,
здобувач* третього рівня вищої освіти «доктор філософії»
за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини»,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ЕКСПОРТ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Zvarych R.Ye.,
d-r.sc.(econ.), professor,
head at the department of International economic relations,
Pavlyshyn I.V.,
candidate for the third level of higher education "Doctor of Philosophy" in specialty 292 "International Economic Relations",
West Ukrainian National University, Ternopil

EXPORTS AS A KEY ELEMENT IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED COMMODITY PRODUCERS OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Постановка проблеми. Експорт сільськогосподарської продукції є ключовим фактором забезпечення стійкого розвитку малих та середніх товаровиробників, що особливо актуально для України – однієї з провідних аграрних країн світу. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції до міжнародних ринків сільське господарство стає потужним рушієм економічного зростання. Малі та середні агровиробники, які є основою місцевої економіки, зіштовхуються з викликами забезпечення конкурентоспроможності продукції, доступу до сучасних технологій та виходу на зовнішні ринки.

Зважаючи на вагому частку аграрного сектору в структурі національного ВВП та експорту, стимулювання експортної діяльності для малих і середніх підприємств сприяє розширенню їхніх можливостей, підвищенню доходів, створенню нових робочих місць у сільській місцевості та інтеграції до світових ланцюгів постачання. З іншого боку, експорт відкриває нові перспективи для диверсифікації виробництва, підвищення якості продукції та її відповідності міжнародним стандартам.

Особливе значення ця тема набуває в контексті поточних викликів, таких як необхідність адаптації до змін клімату, зростання ролі органічної продукції, а також відновлення економіки України в умовах війни. Стаття покликана висвітлити ключові аспекти ролі експорту як стратегічного інструменту підтримки малих та середніх сільськогосподарських виробників і запропонувати практичні рекомендації для їхнього ефективного розвитку на зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню діяльності малих та середніх товаровиробників сільськогосподарської продукції, а зокрема експорту як основного елементу їх розвитку, присвяченні праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них можна виокремити праці М. Белла, М. Білик, А. Бобровицького, О. Борділовської, М. Дем'яненка, С. Дідура, О. Ковбаси,

* *Науковий керівник: Зварич Р. Є. – д-р екон. наук, професор*

Д. Крисанова, В. Колосової, М. Кудінової, В. Лойко, Ю. Лупенка, П. Саблука, Дж. Сакса, К. Д. Сміта, І. Труніної, І. Уса, Г. Широкого, О. Шубравської, Й. Фогеля й інших.

Зазначені автори досліджували роль експортних стратегій у розвитку малого та середнього бізнесу в аграрному секторі, приділяючи увагу особливостям експортного потенціалу українського сільського господарства. Вони обґрунтовували значення міжнародної торгівлі для зниження рівня бідності, зокрема через підтримку малих фермерів шляхом розширення експортних можливостей. Також акцентували на інноваційній діяльності малого бізнесу в аграрній сфері, підкреслюючи важливість інновацій для стимулювання експортного розвитку та досліджували особливості функціонування агропромислових підприємств в умовах війни.

Попри значну кількість досліджень, у науковій літературі недостатньо висвітлено питання експортної діяльності малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції в сучасних умовах. Автори прагнуть детальніше зосередити увагу на підприємствах аграрного сектору Тернопільської області, щоб на основі даного дослідження розробити практичні рекомендації для покращення їхньої експортної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад експортної діяльності як ключового чинника розвитку малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції та розробка практичних рекомендацій для вдосконалення її організації. Означена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати сучасний стан експортної діяльності українських підприємств, оцінити особливості діяльності малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, дослідити специфіку експортної діяльності агропромислових підприємств Тернопільської області, розробити практичну пам'ятку експортера для підтримки місцевих товаровиробників у виході на зовнішні ринки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна за останні десятиліття стала великою аграрною державою. Відсутність обмежень у формуванні агропромислових підприємств, державна підтримка та залучення інвестицій дали можливість забезпечити концентрацію земельного фонду і зростання продуктивності, унаслідок чого вдалося збільшити виробництво основних видів продовольства й технічних культур. Висока рентабельність сільського господарства забезпечила Україні можливість співпрацювати з міжнародними транснаціональними компаніями, які спеціалізуються на торгівлі аграрною продукцією на світових ринках. Поряд із становленням українських експортерів, це сприяло ще більшій концентрації виробництва та зростанню експортного потенціалу сільського господарства України. Таким чином, наша держава перетворилась на одного з гарантів світової продовольчої безпеки, провідного експортера різних сільськогосподарських товарів.

Проте повномасштабна війна РФ проти України призвела до трагічних наслідків, зокрема унеможливила ведення сільського господарства в районах, де тривають бойові дії, на тимчасово окупованих територіях, суттєво ускладнила роботу працівників агросектору на забруднених мінами та боєприпасами територіях, що завдало великої шкоди та відчутних збитків галузі. Значні втрати були пов'язані з підривом РФ Каховської дамби, обстрілами сільськогосподарської та портової інфраструктури. Далися взнаки також знищення, незаконне вилучення або продажі сільгосппродукції, сільгосптехніки, інших матеріально-технічних ресурсів, затримки в постачанні товарів, блокада РФ судноплавства в Азово-Чорноморському басейні. Усе це призвело до зменшення обсягів агропродукції, яку Україна могла би постачати для задоволення потреб у продовольстві населення планети, чисельність якого постійно зростає [1].

Незважаючи на це, завдяки підтримці міжнародних партнерів, використанню сучасних технологій, ефективній оптимізації виробничих процесів і зміцненню міжнародних торговельних зв'язків, країна продовжує забезпечувати значну частку експорту зернових, олійних культур та інших стратегічно важливих товарів.

За даними Державної митної служби, у перші два місяці 2024 року 57 % всього українського експорту припадало на країни ЄС, тоді як в імпорті цей показник становив трохи менше половини. Важливо зазначити, що ЄС став головним торговельним партнером України ще до початку повномасштабної війни. Зрушення у торговельних відносинах почалися близько десяти років тому, коли після низки торговельних конфліктів, анексії Криму Росією та початку війни на Донбасі українські виробники почали активно шукати альтернативні ринки збуту замість Росії та країн СНД [10]. Позитивна динаміка експорту продукції до країн ЄС також обумовлена тим, що після початку повномасштабної агресії Росії Україна отримала фактично вільний доступ до європейського ринку завдяки скасуванню митних обмежень. І майже половина експорту становила саме продукція агропромислових підприємств.

Як повідомлялось, за даними Держмитслужби, Україна у січні-вересні 2024 року експортувала 48,9 млн тонн агропродукції, що на 25,4 % більше порівняно з аналогічним періодом минулого року [11].

Це є свідченням стійкості аграрного сектора навіть в умовах значних викликів. Важливу роль при цьому відіграють середні та малі підприємства, які є його основою. Вони забезпечують гнучкість, швидке реагування на виклики ринку та внесок у формування локальної економіки. Саме ці підприємства активно впроваджують інновації, оптимізують виробничі процеси та сприяють розвитку сільських

територій. Їхня діяльність підтримує зростання експорту, особливо в сегменті органічних та нішевих продуктів, що дозволяє Україні зберігати конкурентоспроможність навіть в умовах глобальних криз.

Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на початок 2023 року в аграрному секторі України функціонувало близько 53,2 тисяч суб'єктів господарювання, з яких 20,4 тисячі – фізичні особи-підприємці. При цьому спостерігається тенденція до незначного зменшення кількості сільськогосподарських підприємств [9, с. 324]. Статистичні дослідження також показують, що у 2022 році частка малих та середніх підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції сільського господарства становила 83,6 %, тоді як на великі підприємства припадало лише 16,4 % [5; 9, с. 324].

Пріоритетним напрямком українського товарного експорту є рослинництво. За статистичними даними, у 2023– 2024 рр. спостерігалося зниження експорту деяких зернових, зернобобових культур та борошна порівняно з 2022– 2023 рр. Зокрема, обсяги експорту пшениці скоротилися на 280 тис. тонн, ячменю – на 377 тис. тонн, жита – на 5,3 тис. тонн, кукурудзи – на 3043 тис. тонн, а також іншого борошна – на 1,3 тис. тонн. Водночас зафіксовано позитивну динаміку зростання експорту пшеничного борошна на 8,2 тис. тонн, що є обнадійливим показником для аграрних підприємств [6]. Проте український аграрний сектор все ще потребує підтримки як з боку держави, так і міжнародної спільноти. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, посівні площі в зоні активних бойових дій скоротилися на 3,5 млн га, що матиме негативні наслідки з точки зору кількості врожаю. На територіях, звільнених від окупації, міни становлять значну загрозу для сільського господарства, тоді як фермери на неокупованих територіях шукають ринки збуту [3].

Незважаючи на виклики, для малого та середнього бізнесу в Україні все ще є можливості для зростання та успіху. Шукаючи альтернативні джерела фінансування, адаптуючись до мінливих ринкових умов і зосереджуючись на експорті та диверсифікації, малий і середній бізнес може продовжувати відігравати вирішальну роль в економіці країни навіть у розпал війни [7].

Варто зазначити, що експорт продукції малими та середніми товаровиробниками сільськогосподарської продукції має значну важливість як для самих підприємств, так і для економіки країни в цілому. Основними перевагами при цьому, на нашу думку, є:

1. *Розширення ринків збуту*. Експорт дозволяє малим і середнім підприємствам вийти на нові ринки і знайти нових клієнтів, що може зменшити їх залежність від внутрішнього ринку і підвищити їх стабільність.

2. *Зростання доходів*. Вихід на міжнародні ринки може значно збільшити обсяг продажів і прибутковість, адже часто закордонні ринки можуть бути більш платоспроможними або менш насиченими.

3. *Інновації та вдосконалення*. Конкуренція на міжнародному рівні спонукає підприємства до вдосконалення своїх продуктів і бізнес-процесів, що сприяє впровадженню нових технологій і покращенню якості продукції.

4. *Зниження ризиків*. Диверсифікація ринків дозволяє зменшити ризики, пов'язані з економічними коливаннями або політичними нестабільностями на внутрішньому ринку.

5. *Покращення фінансових показників підприємств*. Успішний експорт може допомогти в поліпшенні фінансового стану підприємства завдяки збільшенню грошових надходжень і можливості отримання валютної виручки.

6. *Надання нових можливостей для росту*. Експорт може відкрити нові можливості для інвестицій і партнерств, а також сприяти розвитку нових бізнес-напрямків і послуг.

7. *Економічний розвиток*. На макрорівні експорт малого та середнього бізнесу може сприяти економічному зростанню, підвищенню зайнятості та розвитку інфраструктури.

8. *Репутація і конкурентоспроможність*. Підприємства, що успішно конкурують на міжнародних ринках, можуть підвищити свою репутацію і конкурентоспроможність, що може позитивно вплинути на їхню діяльність і на внутрішньому ринку.

Розглянемо особливості експортних можливостей малих та середніх товаровиробників сільськогосподарської продукції на прикладі Тернопільської області. Зазначимо, що Тернопільська область є аграрним регіоном із високим потенціалом для розвитку сільського господарства. Малий та середній бізнес тут відіграє ключову роль у економіці області, а зокрема у виробництві сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, овочів, фруктів, м'яса, молочних виробів та меду, а також у формуванні ринку праці.

Необхідно зауважити, що до 2022 року в Тернопільській області здійснювали господарську діяльність 4782 малих і 307 середніх підприємств. У розподілі малих підприємств за видами економічної діяльності у 2019 році основну частку – 21 % – займали сільське, лісове та рибне господарства; серед середніх підприємств така частка становила 18,2 % [8].

Експортна діяльність цих підприємств стає важливим інструментом інтеграції у міжнародні ринки, забезпечуючи додаткові доходи, доступ до сучасних технологій та покращення конкурентоспроможності.

У табл. 1 представлено дані про зовнішньоторговельний оборот підприємств Тернопільської області за січень– жовтень 2024 року в порівнянні з аналогічним періодом 2023 року.

Таблиця 1

Зовнішньоторговельний оборот підприємств Тернопільської області, млн дол. США

Показники	2024 рік (січень-жовтень)	2023 рік (січень-жовтень)	Зміна (%)
Загальний обсяг торгівлі	1210,0	1161,8	+4,1 %
Експорт	697,9	598,4	+16,6 %
Імпорт	512,1	563,4	-9,1 %
Сальдо	+185,8	+35	+530,8

Джерело: побудовано авторами на основі [2]

Як видно з даних табл. 1, експортна діяльність підприємств Тернопільської області за цей рік зросла порівняно з аналогічним періодом минулого року, тоді як імпортна діяльність за цей час, навпаки, зазнала незначного скорочення.

Протягом звітного періоду зовнішньоекономічні операції здійснювалися з партнерами із 97 країн світу, основні з них зображено на рис. 1.

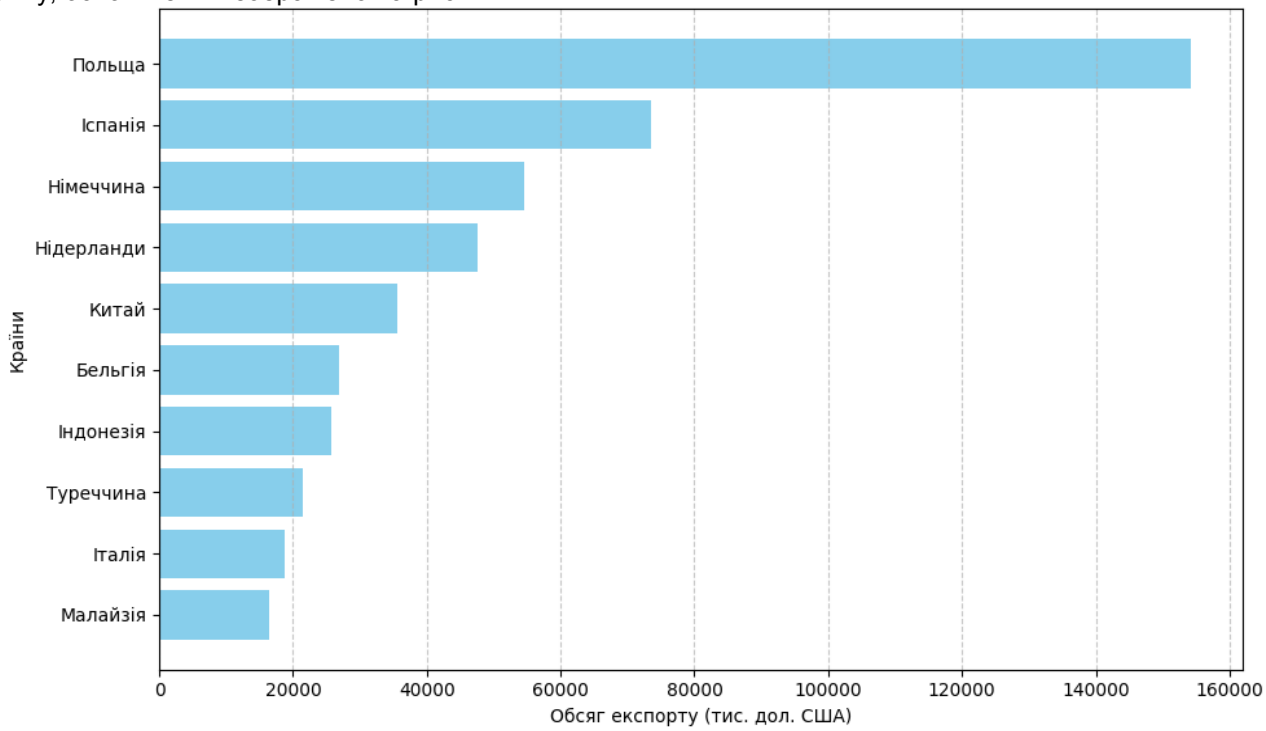

Рис. 1. Основні напрямки експорту підприємств Тернопільської області у 2024 р., тис. дол. США

Джерело: побудовано авторами на основі [2]

Як можна побачити з даних рис. 1, основні експортні поставки товарів з області були спрямовані до таких країн: Польща – 154209,7 тис. дол. США, Іспанія – 73494,3 тис. дол. США, Німеччина – 54483,5 тис. дол. США, Нідерланди – 47537,9 тис. дол. США, Китай – 35633,8 тис. дол. США, Бельгія – 26818,2 тис. дол. США, Індонезія – 25800,8 тис. дол. США, Туреччина – 21519,4 тис. дол. США, Італія – 18774,1 тис. дол. США, Малайзія – 16481,4 тис. дол. США [2].

Основу структури експорту за ці періоди склала продукція за такими товарними групами: зернові культури (31,3 %); електричні машини і устаткування (13,5 %); насіння і плоди олійних рослин (15,2 %); меблі (10,6 %); м'ясо та харчові субпродукти (4,5 %); жири та олії тваринного або рослинного походження (3,7 %); білкові речовини (3,6 %); полімерні матеріали, пластмаси (2,9 %); деревина і вироби з деревини (2,6 %); продукти переробки овочів (2,3 %); залишки і відходи харчової промисловості (1,9 %); котли, машини, апарати і механічні пристрої (1,3 %); вироби з чорних металів (1 %) [4].

Для аналізу експортної діяльності малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції Тернопільської області проведемо SWOT-аналіз. Цей підхід дозволить ідентифікувати сильні та слабкі сторони, а також оцінити можливості та загрози, пов'язані з їхньою діяльністю на зовнішніх ринках. Результати аналізу стануть основою для формування дієвих рекомендацій, спрямованих на

вдосконалення та підвищення ефективності експортної діяльності регіональних товаровиробників (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз експортної діяльності малих та середніх товаровиробників сільськогосподарської продукції Тернопільської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
Родючі ґрунти та сприятливі кліматичні умови – дозволяють вирощувати широкий асортимент сільськогосподарських культур. **Високий потенціал експорту** – продукція області, зокрема зернові, користується попитом на міжнародних ринках. **Гнучкість і адаптивність** – малі та середні підприємства швидше реагують на зміни ринкових умов. **Підтримка кооперації** – аграрні об'єднання допомагають оптимізувати витрати на виробництво та збут. **Розвиток органічного землеробства** – можливість нішевого виробництва для європейського ринку.	**Обмежений доступ до фінансових ресурсів** – малі підприємства часто мають труднощі із залученням інвестицій. **Недостатній рівень технічного забезпечення** – застаріле обладнання та технології впливають на продуктивність. **Проблеми формування ефективних маркетингових стратегій** – багато підприємств не знають, як ефективно просувати свою продукцію. **Залежність від погодних умов** – сезонність і кліматичні ризики можуть значно впливати на врожайність. **Недостатня обізнаність щодо міжнародних стандартів та особливостей організації експорту** – проблеми із сертифікацією та виходом на зовнішні ринки.
Можливості	**Загрози**
Розширення ринків збуту через інтеграцію до європейських ринків – скасування мит відкриває нові перспективи для експорту. **Залучення грантів та програм підтримки** – можливість отримання фінансування через державні та міжнародні програми. **Розвиток нових технологій у сільському господарстві** – інноваційні рішення підвищують ефективність виробництва. **Попит на органічну продукцію** – споживачі все більше цінують екологічно чисті продукти. **Підтримка кластеризації** – створення регіональних агрокластерів дозволить знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність.	**Коливання цін на сільськогосподарську продукцію** – нестабільність на світових ринках впливає на прибутковість. **Посилення конкуренції на міжнародних ринках** – складність утримання позицій через агресивну конкуренцію. **Екологічні ризики та зміна клімату** – посухи, повені та інші природні катаклізми загрожують стабільності виробництва. **Нестабільна політична та економічна ситуація** – створює ризики для довгострокового планування. **Високі витрати на логістику та транспортування** – ускладнюють вихід на віддалені ринки.

Джерело: побудовано авторами

Слід зазначити, що малі та середні виробники сільськогосподарської продукції часто зіштовхуються з труднощами в організації експортної діяльності, що можна побачити і у табл. 2, зокрема у процесі налагодження зовнішньоторговельних операцій та збору необхідної документації, а особливо до країн Європейського Союзу, де вимоги до імпортованої продукції є доволі високими. З цією метою нами розроблено пам'ятку (інструкцію) експортера, яка допоможе підприємствам у більш ефективний спосіб налагодити організацію цього процесу та сприятиме розширенню ринків збуту (табл. 3).

Дана Пам'ятка стане важливим інструментом для малих та середніх товаровиробників сільськогосподарської продукції Тернопільської області, який сприятиме покращенню їхньої готовності до виходу на зовнішні ринки. Вона допоможе агровиробникам краще зрозуміти особливості експортної діяльності, зокрема вимоги до сертифікації продукції, підготовки документації та відповідності міжнародним стандартам. Завдяки пам'ятці підприємства зможуть оптимізувати процеси планування, вибору перспективних ринків і налагодження контактів із закордонними партнерами. Це дозволить підвищити конкурентоспроможність продукції, уникнути типових помилок і зменшити ризики, пов'язані з експортом. Крім того, пам'ятка сприятиме ефективному використанню фінансових та організаційних ресурсів, що особливо важливо для малих і середніх виробників, і допоможе їм розширити ринки збуту, зміцнити позиції на міжнародній арені та забезпечити стабільний розвиток у сучасних умовах.

А також потрібно пам'ятати, що експорт під час війни має свої особливості, які вимагають від малих та середніх підприємств додаткової підготовки та гнучкості. Передусім важливо враховувати можливі зміни в логістичних маршрутах через пошкоджену інфраструктуру, обмежений доступ до портів і необхідність використання альтернативних шляхів доставки продукції. Необхідно стежити за змінами у митних процедурах, адже в умовах війни державні органи можуть впроваджувати нові правила або спрощення для певних товарних груп, що може як спростити, так і ускладнити експортну діяльність.

Таблиця 3

ПАМ'ЯТКА ЕКСПОРТЕРА
Для отримання можливості експорту продуктів рослинного походження в країни Європейського Союзу необхідно:

№ з/п	Назва документу	Компетентний орган, адреса, юридична особа	Характеристика
1	2	3	4
1.	**Фітосанітарний сертифікат**	**Головне управління Держпродспоживслужби в Тернопільській області** **(м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 20)**	Сертифікат, що засвідчує наявність або відсутність регульованих шкідливих організмів в будь-яких рослинах, продуктах рослинного походження, упаковці, ґрунті та будь-яких інших організмах, об'єктах або матеріалах, здатних переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми, які визначаються окремо для цілей імпорту, експорту та реекспорту, а також для цілей контролю за переміщенням територією України. ***Документ видається Фітосанітарною службою країни відправлення.*** *Документи, що необхідно надати для отримання послуги:* Заява на оформлення фітосанітарного сертифіката або фітосанітарного сертифіката на реекспорт. Висновок фітосанітарної експертизи (аналізів) або висновок повторної фітосанітарної (арбітражної) експертизи (аналізів) об'єктів регулювання. У випадку наявності вимог фітосанітарних заходів країни-імпортера щодо проведення стосовно об'єкта регулювання фітосанітарних процедур та/або знезараження – документація, яка підтверджує проведення таких фітосанітарних процедур та/або знезараження. Документ, що підтверджує внесення плати за видачу фітосанітарного сертифіката або фітосанітарного сертифіката на реекспорт. **До 8 годин з моменту отримання висновку фітосанітарної експертизи.**
2.	**Висновок фітосанітарної експертизи**	**Державна установа «Тернопільська обласна фітосанітарна лабораторія»** **м. Тернопіль, вул. Текстильна, 6**	Рослини, продукти рослинного походження і інші об'єкти регулювання, які переміщаються територією України, через державний кордон України і карантинні зони, підлягають обов'язковій фітосанітарній експертизі-перевірці і аналізу об'єктів регулювання в лабораторних умовах на предмет наявності або відсутності регульованих шкідливих організмів. **До 24 годин з моменту отримання зразків від фітосанітарних інспекторів Держпродспоживслужби.**
3.	**Сертифікат здоров'я**	**Головне управління Держпродспоживслужби в Тернопільській області** **м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 20**	Для отримання сертифіката ЗДОРОВ'Я (HEALTH CERTIFICATE) українському підприємству, яке має намір експортувати продукти харчування, необхідно звернутися із запитом до Держпродспоживслужби. За запитом підприємства державна служба проводить перевірку потужностей виробника на відповідність вимогам законодавства щодо безпечності та якості продуктів харчування. На підставі результатів перевірки на відповідність вимогам Держпродспоживслужба стверджує потужності підприємства з позначенням дозволених до експорту видів харчової продукції. Крім цього, Держпродспоживслужба веде реєстр затверджених експортних потужностей (харчова продукція) з позначенням країни / країн призначення та найменування видів продуктів харчування, для яких перевірено виконання встановлених вимог. **До 48 годин з моменту отримання документів.**

продовження табл. 3

1	2	3	4
4.	**Експертний висновок про наявність або відсутність у продукції ГМО (генетично модифікованих організмів)**	**Тернопільська регіональна державна лабораторія Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів**	Для отримання експертного висновку про наявність або відсутність у зразках, які є об'єктом дослідження, генетично модифікованих організмів необхідно звернутися із заявою до **уповноваженого та акредитованого** органу в системі Держпродспоживслужби, належним чином забезпечити відбір інспекторами чи уповноваженими особами зразків продукції нетваринного походження та долучити документ фінансового характеру, який засвідчує оплату послуги з дослідження. **До 48 годин з моменту отримання зразків.** **ТРДЛ Держпродспоживслужби (атестат про акредитацію № 2Н392).**
5.	**Сертифікат відповідності (сертифікат якості виробника)**	**Виробник / Експортер (юридична особа, яка є стороною цивільно-правових відносин відповідно до контракту)**	Підтвердження якості продукції (сировини) лягає на виробника / експортера, який несе особисту відповідальність перед контрагентом та затверджується відповідним контрактом. Контракт складається у довільні формі, затверджується підписом керівника чи уповноваженої особи та печаткою підприємства.
6.	**Декларація відповідності**	**Виробник / Експортер**	Видається на кожну партію виробником на підставі сертифікату ЗДОРОВ'Я. Юридична особа – експортер несе особисту відповідальність за інформацію, викладену у декларації, видається на кожен транспортний засіб.
7.	**CMR**	**Митний брокер – посередник між митницею та суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності**	Міжнародна автомобільна накладна, яка є товарно-транспортною накладною, що застосовується при міжнародних вантажних автомобільних перевезеннях і використовується у країнах, які приєднались до Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів. CMR є документом, який доводить факт укладення договору на автомобільне перевезення вантажу. CMR заповнюється відправником вантажу, на підставі інструкцій і вказівок, які він отримує від транспортно-експедиторської компанії. Відправник несе солідарну відповідальність за правильність заповнення CMR.
8.	**Пакувальний лист**	**Виробник / Експортер**	Пакувальний лист (англ. Packing List) – супровідний документ до вантажу, де дається перелік усіх видів, артикулів і сортів товарів, що перебувають у кожному **товарному місці**. Затвердженої форми пакувального листа та вимог щодо його заповнення законодавством України не передбачено. Але, зазвичай, пакувальний лист має містити такі дані: – номер (необов'язково); – дату складання (обов'язково); – найменування та реквізити відправника і одержувача (обов'язково); – реквізити транспортного засобу (необов'язково); – місце завантаження (необов'язково); – загальну вагу брутто (рекомендовано); – загальну вагу нетто (рекомендовано); – загальну кількість місць (рекомендовано); – найменування товарів (обов'язково); – вид пакування (рекомендовано); – вагу брутто кожного найменування (рекомендовано); – вагу нетто кожного найменування (рекомендовано); – додаткові одиниці виміру кожного найменування (рекомендовано); – інші дані, які дають змогу визначити вагові та кількісні характеристики товару.

продовження табл. 3

1	2	3	4
9.	**Інвойс (іншими словами рахунок-фактура, англ. Invoice, франц. Facture, нім. Rechnung, італ. Fatture)**	**Виробник / Експортер**	Документ, що надається продавцем покупцеві та містить перелік товарів, їх кількість і ціну, за якою вони поставлені покупцеві, формальні особливості товару (колір, вага та інші), умови поставки і відомості про відправника та одержувача. Виписка інвойсу свідчить про те, що (крім випадків, коли постачання здійснюється по передоплаті) у покупця з'являється обов'язок оплати товару відповідно до зазначених умовами, а також про те, що товар відвантажено відповідно до умов поставки. Фактично інвойс є розрахунково-платіжним документом, що передбачає тільки виставлення певних сум до оплати покупцям за товари, що поставляються (або вже фактично поставлені) чи послуги, що надаються (або фактично надані). Затвердженої форми інвойсу та вимог щодо його заповнення законодавством України не передбачено. Але, зазвичай, інвойс має містити такі дані: – номер інвойсу (необов'язково); – дату складання (обов'язково); – найменування та реквізити продавця і покупця (обов'язково); – платіжні реквізити (рекомендовано); – реквізити зовнішньоекономічної угоди, відповідно до якої здійснюється поставка (необов'язково); – умови поставки згідно Інкотермс (рекомендовано); – умови оплати (рекомендовано); – найменування товарів, їх ціну (обов'язково); – загальну вартість рахунку (обов'язково); – валюту (обов'язково); – ставки та розмір податку (необов'язково); – місце завантаження (необов'язково); – розмір та підстави надання знижок (за умови надання). Додатково можна зазначити, що інвойс одночасно може виступати декларацією експортера про країну походження товару, що передбачено пунктом 5 статті 43 Митного кодексу України. Зверніть увагу, що для того, щоб інвойс міг бути визнаний одночасно і декларацією про походження товару, необхідно виконати декілька пунктів: – інвойс має бути в оригінальному вигляді, з підписом та печаткою; – декларація про країну походження має бути записана саме фразою «Країна походження» (відповідною мовою, якою складено інвойс); – фрази «Зроблено в …» або «Вироблено в …» не є підтвердженням країни походження.
10.	**Сертифікат EUR.1**	**Торгово-промислова палата (м. Тернопіль, вул. Руська, 40) або Митниця ДФС (м. Тернопіль, вул. Текстильна, 38)**	Сертифікат з перевезення товару EUR.1 – документ, який підтверджує європейське / українське походження товарів і дає право провести митне очищення вантажу з використанням преференційної ставки мита, тим самим знижуючи його вартість для одержувача. Сертифікат видається на підставі Протоколу № 1 до Угоди про асоціацію України з ЄС, який регулює питання визначення концепції «Походження товарів» і методів адміністративного співробітництва. *З метою впровадження Угоди такими, що походять з України, вважати (ст. 2 Протоколу):* *– товари, повністю вироблені в Україні, як це визначається в ст. 5 Протоколу;* *– товари, отримані в Україні з матеріалів, які не були здійснені цілком на її території, за умови, що такі матеріали пройшли достатню обробку в Україні відповідно до ст. 6 Протоколу.* В Україні сертифікат видається безкоштовно, на одну партію товарів, яка експортуються, на письмову заяву експортера або під відповідальність експортера, виключно уповноваженою на це посадовою особою органів ДФС України (порядок заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення товару EUR.1 затверджений наказом МФУ від 18.11. 2014 р. № 1142).

продовження табл. 3

1	2	3	4
11.	**Оригінал накладної, яка стосується матеріальних цінностей, вказаних у EUR.1**	**Експортер/ Виробник**	Накладна – документ, що використовується при передачі товарно-матеріальних цінностей від однієї особи іншій. Є декілька видів накладних, наприклад, видаткова накладна, товарно-транспортна накладна тощо. **Дані, вказані у накладній від виробника, повинні повністю збігатися з даними, що вказані у Сертифікаті з перевезення товару EUR.1.**

Джерело: розроблено авторами

Серед важливих аспектів також є фінансова стабільність – підприємствам варто завчасно домовлятися про умови оплати з іноземними партнерами, зважаючи на ризики валютних коливань та складності міжнародних транзакцій. Увагу слід приділити і сертифікації продукції, особливо якщо експорт спрямований на європейський чи інші висококонкурентні ринки, де вимоги до якості залишаються незмінно високими.

Невід'ємною складовою успішної експортної діяльності є також і пошук нових ринків збуту, адже під час війни традиційні ринки можуть бути недоступними, що вимагає активної участі у міжнародних виставках, використання онлайн-платформ для пошуку партнерів та аналізу перспективних регіонів. Варто пам'ятати про державну підтримку, оскільки під час війни Україна надає експортерам консультації, доступ до грантових програм і підтримку через міжнародних спонсорів. Гнучкість, стратегічне планування та уважний моніторинг поточної ситуації є ключовими факторами, які допоможуть підприємствам не лише зберегти експортну діяльність, а й знайти нові можливості для розвитку навіть в умовах війни.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, як випливає з даного дослідження, експорт є ключовим чинником розвитку малих і середніх товаровиробників сільськогосподарської продукції, оскільки відкриває доступ до міжнародних ринків, сприяє залученню інвестицій та стимулює модернізацію виробництва. Аналіз структури експорту в Україні показує значний потенціал аграрного сектора.

Як показали результати досліджень, малі та середні виробники відіграють важливу роль в експортній діяльності завдяки своїй гнучкості, високій якості продукції та інноваціям, але їхній вихід на міжнародні ринки ускладнюється низкою бар'єрів, серед яких недостатня обізнаність про експортні вимоги, обмежений доступ до фінансування та слабкий рівень кооперації. Для підвищення їхньої конкурентоспроможності важливо розвивати кооперативи, організовувати освітні програми щодо експортних процедур і стандартів якості, а також посилювати державну підтримку через гранти, компенсації витрат на сертифікацію та участь у міжнародних виставках.

Розроблена авторами пам'ятка експортера допоможе виробникам успішно підготуватися до виходу на міжнародні ринки, враховуючи ключові аспекти аналізу ринків, сертифікації, логістики та митного оформлення. Використання експортного потенціалу малих і середніх товаровиробників сприятиме сталому розвитку сільських територій, підвищенню зайнятості та доходів населення, а також кращій інтеграції України у глобальні економічні процеси.

Література

1. Агресія РФ проти України як загроза глобальній продовольчій безпеці : аналіт. доп. / Бобровицький А., Борділовська О., Колосова В., Ус І., Широкий Г. ; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2024. 80 с. URL: https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.10 (дата звернення: 19.11.2024).

2. Географічна структура експорту товарами Тернопільської області за січень-жовтень 2024 року. URL: http://www.tcci.te.ua/podii/novyny/2357-heohrafichna-struktura-zovnishnoi-torhivli-tovaramy-ternopilskoi-oblasti-za-sichen-zhovten-2024-roku (дата звернення: 19.11.2024).

3. Дідур С., Труніна І., Білик М. Трансформаційні процеси агропромислових підприємств в умовах війни та у післявоєнний період. *Економіка та суспільство.* 2023. Випуск № 53. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-5.

4. Зовнішньоекономічна діяльність Тернопільської області у січні-жовтні 2023 року. URL: http://www.tcci.te.ua/podii/novyny-rehionu/2246-zovnishnoekonomichna-diialnist-ternopilskoi-oblasti-u-sichni-zhovtni-2023-roku (дата звернення: 19.11.2024).

5. Ковбаса О. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск № 62. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69.

6. Кудінова М., Рубайко М. Механізми міжнародної підтримки зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск № 57. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35.

7. Лойко В., Александров Б. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2023. № 1(11). С. 228-237. URL: https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/217 (дата звернення: 19.11.2024).

8. Програма малого та середнього підприємництва на 2021-2023 роки. URL: https://oda.te.gov.ua/storage/app/sites/26/економіка/programa-msp-2021-2023-1-povernut-1.pdf (дата звернення: 19.11.2024).

9. Статистичний щорічник України за 2022 рік / за ред. І. Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 455 с.

10. Торговельний безліміт: що дали Україні два роки без обмежень на ринку ЄС. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv22lexmrnmo (дата звернення: 19.11.2024).

11. Україна у жовтні збільшила експорт агропродукції майже на 34% – УКАБ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3922906-ukraina-u-zovtni-zbilsila-eksport-agroprodukcii-majze-na-34-ukab.html (дата звернення: 19.11.2024).

References

1. Bobrovytskyi, A., Bordilovska, O., Kolosova, V. et al. (2024), *Ahresiia RF proty Ukryiny yak zahroza hlobalnii prodovolchii bezpetsi : analit. dop.* [Russian aggression against Ukraine as a threat to global food security : analytical report], NISD, Kyiv, Ukraine, 80 p. available at: https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.10 (access date November 19, 2024).

2. "Geographical structure of exports of goods in Ternopil region in January-October 2024", available at: http://www.tcci.te.ua/podii/novyny/2357-heohrafichna-struktura-zovnishnoi-torhivli-tovaramy-ternopilskoi-oblasti-za-sichen-zhovten-2024-roku (access date November 19, 2024).

3. Didur, S., Trunina, I. and Bilyk, M. (2023), "Transformation process of agricultural enterprises in war and post-war period", *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue no. 53, DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-5.

4. "Foreign Economic Activity of Ternopil Region in January-October 2023", available at: http://www.tcci.te.ua/podii/novyny-rehionu/2246-zovnishnoekonomichna-diialnist-ternopilskoi-oblasti-u-sichni-zhovtni-2023-roku (access date November 19, 2024).

5. Kovbasa, O. (2024), "Development of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the Ukrainian economy", *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue no. 62, DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69.

6. Kudinova, M. and Rubaiko, M. (2023), "Mechanisms of international support for foreign economic activities of agricultural enterprises in Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue no. 57, DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35.

7. Loiko, V. and Aleksandrov, B. (2023), "Support and development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the context of war", *Yevropeiskyi naukovyi zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii*, no. 1(11), pp. 228-237, available at: https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/217 (access date November 19, 2024).

8. "Small and Medium Enterprise Programme for 2021-2023", available at: https://oda.te.gov.ua/storage/app/sites/26/ekonomika/programa-msp-2021-2023-1-povernut-1.pdf (access date November 19, 2024).

9. Verner, I.Ye. (Ed.) (2023), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2022], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 455 p.

10. "Trade unlimited: what two years without restrictions on the EU market have given Ukraine", available at: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv22lexmrnmo (access date November 19, 2024).

11. "Ukraine increased agricultural exports by almost 34% in October – UKAB", available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3922906-ukraina-u-zovtni-zbilsila-eksport-agroprodukcii-majze-na-34-ukab.html (access date November 19, 2024).

Зварич Р.Є., Павлишин І.В.

ЕКСПОРТ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Мета. Обґрунтування теоретичних засад експортної діяльності як ключового чинника розвитку малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції та розробка практичних рекомендацій для вдосконалення її організації.

Методика дослідження. Для виконання окреслених у статті завдань використано такі методи: загальнонаукові – аналіз і синтез – для обґрунтування розроблених положень та рекомендацій; системний і комплексний – при обґрунтуванні особливостей експортної діяльності агропромислових підприємств; статистичні – для аналізу сучасного стану експортної діяльності українських підприємств;

табличний метод – для подання даних та результатів досліджень; графічний – для побудови графіків, діаграм. При обробці даних застосовано комп'ютерні й інформаційні технології.

Результати дослідження. Проаналізовано сучасний стан експортної діяльності українських підприємств, здійснено оцінку особливостей діяльності малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, досліджено специфіку експортної діяльності агропромислових підприємств Тернопільської області, розроблено практичну пам'ятку експортера для підтримки місцевих товаровиробників у виході на зовнішні ринки.

Наукова новизна результатів дослідження. Розроблено практичну пам'ятку експортера, яка допоможе агровиробникам краще зрозуміти особливості експортної діяльності, зокрема вимоги до сертифікації продукції, підготовки документації та відповідності міжнародним стандартам. Завдяки розробленій пам'ятці підприємства зможуть оптимізувати процеси планування, вибору перспективних ринків і налагодження контактів із закордонними партнерами, а також уникнути типових помилок і зменшити ризики, пов'язані з організацією експорту.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження спрямовані на підтримку місцевих підприємств у виході на зовнішні ринки, що сприятиме збільшенню їхніх прибутків, розширенню виробничих можливостей, залученню інвестицій та інтеграції в глобальні ланцюги постачання. Розроблені рекомендації з організації експортної діяльності допоможуть товаровиробникам адаптуватися до викликів міжнародної торгівлі, підвищити ефективність своєї діяльності та закріпити позиції на міжнародних ринках.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, агропромислові підприємства, експорт, малі та середні підприємства, міжнародні ринки, пам'ятка експортера, товаровиробники сільськогосподарської продукції.

Zvarych R.Ye., Pavlyshyn I.V.

EXPORTS AS A KEY ELEMENT IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED COMMODITY PRODUCERS OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Purpose. The aim of the article is to substantiate the theoretical foundations of export activity as a key factor in the development of small and medium-sized commodity producers of agricultural products and to develop practical recommendations for improving its organisation.

Methodology of research. The following methods were used to accomplish the tasks outlined in the article: general scientific – analysis and synthesis – to substantiate the developed provisions and recommendations; systemic and comprehensive – to substantiate the peculiarities of export activities of agro-industrial enterprises; statistical – to analyse the current state of export activities of Ukrainian enterprises; tabular method – to present data and research results; graphical – to build graphs and diagrams. Computer and information technologies were used for data processing.

Findings. The article analyses the current state of export activities of Ukrainian enterprises, assesses the specifics of small and medium-sized commodity producers of agricultural products, studies the specifics of export activities of agricultural enterprises in the Ternopil region, and develops a practical exporter's guide to support local producers in entering foreign markets.

Originality. A practical exporter's guide has been developed to help agricultural producers better understand the specifics of export activities, including requirements for product certification, documentation preparation and compliance with international standards. The handbook will help companies optimise their planning processes, select promising markets and establish contacts with foreign partners, as well as avoid common mistakes and reduce the risks associated with exports.

Practical value. The article is of great practical importance, as the results of the study are aimed at supporting local enterprises in entering foreign markets, which will help increase their profits, expand production capabilities, attract investment and integrate into global supply chains. The developed recommendations for organising export activities will help producers adapt to the challenges of international trade, improve their performance and consolidate their positions in international markets.

Key words: agricultural sector, agricultural enterprises, exports, small and medium-sized enterprises, international markets, exporter's handbook, commodity producers of agricultural products.